

*Niederhauser Emil***Az iszlám világ és a Nyugat**

A gyűjteményes kötet először 1997-ben jelent meg német nyelven, két francia szerző kivételével a többi mind német, nyilván azért, mert a könyv eredetileg a német orientalisták kiadványaként jelent meg. A német dominancia előnye, hogy Said a maga híres könyvében csak az angol és francia gyarmatosítókat bírálta, a németeket nem. Az angol kiadáshoz készült előszó 1999. augusztus 1-jei keltezésű, tehát érdemben a 20. század végén zárja le a kötet vizsgálódásait.

Mohammed Arkoun és Udo Steinbach előszava az iszlám jelentéstartalmát vizsgálja. A vallást és a politikát itt el kell választani. Az 1970-es évek eleje óta szokás reislamizációról beszélni az ottani országok vonatkozásában. A Nyugat és az iszlám párhuzamára utalva azt emelik ki, hogy az iráni forradalom sok szempontból hasonló a franciához. Az USA afganisztáni politikáját elutasítják. Ha a Nyugat egyértelműen demokratikus lesz és az emberi jogok tisztelője, akkor nem kerül sor a Huntington-féle összeütközésre a civilizációk közt. Új keletű feszültségforrás a muszlimok nagy tömegű jelenléte a nyugati világban. A feszültségek ellenére a szerzők persze a kulturális csere folytatását tartják alapvetőnek.

A kötetet szerkesztő Kai Hafez bevezetője *Az iszlám és a Nyugat* címen az átpolitizált állásfoglalások konfliktusáról szól. Az Öböl-háború, Algéria és Bosznia után ma (vagyis 1997-ben!) a kapcsolatokat valóban válságok terhelik. Viszont Huntingtonnal ellentétben úgy látja, hogy a két civilizációban sok alapvető hasonló elem található: ilyen az egyistenhit és a görög kulturális, történeti örökség. A fundamentalisták sem akarnak visszatérni a középkorba. A vallás és a hatalom mindkettő esetében két különálló dolog. Az iráni forradalomban is akadt sok radikális elem, minden fundamentalizmusa ellenére. A fundamentalizmus voltaképpen csak identitáskeresés, ami sokféle politikai formát ölthet. Nem két különálló világról van szó, mindkettő a maga identitását keresi. A köztük lévő konfliktusok miatt elidegenedés következett be. A tisztelet kinyilvánítása helyett Keletről kritika hallatszik: a nyugati materializmus, az önzés, a keresztény humanizmus helyett az embertelenség az uralkodó. A Nyugat materialista, a Kelet spiritualista, mondják. Sokszor valamiféle eltorzított kommunikáció a félreértés alapja. Az összetűzések helyett a reálpolitikára kell a hangsúlyt helyezni. Erre reális alapot ad, hogy a politika és a gazdasági kapcsolatok tulajdonképpen erősek. Valamiféle détenté-ra, oldódásra volna szükség, hogy az elitek mellett – mindkét oldalon – a média is legyen a megértés eszköze. Az összecsapás így elkerülhető.

Az első nagyobb rész az alapkérdések körül forog. Reinhard Schulze hagyomány és modernitás problémáját vizsgálja meg az iszlám vonatkozásában. Az iszlám a Max Weber-i fogalmakban a patriomizálással tekinthető azonosnak. A hagyomány nem képes a realitások ábrázolására. Az iszlám modernizálás viszont önellentmondás. A posztmodern kriticismus nyugaton is szembefordul a modernitással. Ez voltaképpen az eurocentrizmus egyik megnyilvánulása. Az 1650 és 2000 közti iszlámot kell kutatni. De ha a modernitáson egy bizonyos konkrét korszakot értünk, akkor ilyen létezik az iszlámban is.

Guðrun Krámer az iszlám és Európa kölcsönös gyanakvásából indul ki. Az iszlámból hiányzik a tolerancia; szekularizálnia kellene. Persze az Iszlám nem létezik, csak sokféle iszlám. Az iszlám egyszerre vallás és állam. A modernitást kellene iszlamizálni? A

szabadság és az egyenlőség elvét még be kell illeszteni az iszlám gondolkodásba. Ma sincs egyetemes modell egy iszlám államra, talán még az elnöki köztársaság rendszere felene meg neki leginkább. A képviseleti elv és a többségi elv ugyancsak beleillesztendő az iszlámra. A továbbiakban Európa és az iszlám közt kölcsönös kritikára van szükség.

Heiner Bielefeldt az emberi jogok régi vitatémáját exponálja az iszlám vonatkozásában. Ebben a vonatkozásban az iszlám nem tekinthető nyugatinak, mert noha az emberi jogok kérdése itt sajátos értelmezést nyer, azért az iszlámokban is sokféle változata létezik. Van vallási eredetű autoritárius értelmezése az emberi jogoknak. A nők egyenjogúságát sehol sem mondták ki. A sariát, az egyházi törvénykönyvet pragmatikusan összeolvasták a modern jogi fogalmakkal. A saria és a Korán is alapos kritikára vár. A vallást és a politikát az iszlámokban is világosan el kellene választani. Egyiket sem szabad többé monolit blokknak tekinteni.

Irmgard Pimm a muzulmán nők helyzetében bekövetkezett változásokat veszi vizsgálat alá. A nyugatnak igen egysíkú, hamis képe van a muszlim nőkről, különösen a számos muzulmán országban visszaállított kötelező fátyolviselés óta. Az iszlámisták között akadnak nők is. Számolni kell a Németországban élő 2,5–3 millió muszlimmal. A Korán szerint a két nem egyenlő. Az iszlámokban különben is nem a személy, az egyén a fontos, hanem a személy és a közösség uniója. A muszlimok közt is akad híve a nők felszabadításának, elegendő talán Kemal Atatürkre hivatkozni.

Ma a kollektív muszlim identitás visszaállítása van napirenden. Thomas Scheffler a félelem keleti és nyugati változatait veszi sorra. 1945 óta az erőszaknak négy formája jelent meg: 1. felkelés az idegen uralom ellen; 2. nyugati intervenció valamelyik országban; 3. konfliktusok az 1945 után alakult új államok közt; 4. konfliktusok az egyes államokon belül, erről a szerző hosszú listát állít össze. De voltaképp ide tartoznak a katonai puccsok, meg fundamentalista mozgalmak is. A típusok persze keverednek. Az alapvető közös ok a demokrácia hiánya. A mai terrorizmust nem a jakobinus vagy a bolsevik értelmezés szerint kell értelmezni. A 16. század óta a nyugaton az erőszak az állam monopóliuma volt. Persze alapjában minden kultúra a félelem kultúrája: a nyugati a Hobbess-féle Leviathan, az állam: szörnyeteg, a keleti a törzsi jellegű. Az európai felfogás szerint a nem állami erőszak tiltott cselekedet. Az autoritárius államok könnyebben hajlanak az erőszak elfogadására. A Közel-Keleten a terrorizmus elítélése helyett a demokráciát kellene erősíteni. Az itteni autoritárius rezsimek voltaképpen a nyugati támogatás eredményeként jöttek létre.

Volker Nienhaus az iszlám közgazdasági elméleteket mutatja be. Nincs egységes iszlám gazdasági rendszer, ahogy szokás mondani. A Korán már az első kalifák óta sokféleképpen magyarázható. Vagyis a gazdaságról szóló elméletekben is sokféle álláspont létezik. Kétségtelen, hogy az eredeti tanítások tiltották a kamat szedését. Ma többféle álláspont ismeretes. Van, ahol továbbra is az éles elutasítás az uralkodó. Van, ahol elméletben ezt fogadják el, de elismerik a magántulajdont és a szerződéseket elvét. Létezik olyan elmélet, amely elfogadja a profit alapelvét, azzal a megszorítással, hogy a profitot szociálisan hasznos beruházásokra kell fordítani. Van olyan álláspont is, amely nyíltan nem ellenzi ugyan a kamatot, érdemben mégis a tilalom mellett van. A kölcsön helyett a bank vásárolja meg a befektetni kívánt javakat, és azután magasabb áron adja el az igénylőnek. A gyakorlatban Pakisztán, Irán és Szudán kivételével a kamatot mindenütt elfogadják. A nyugati gazdaságokkal mindenben együttműködnek. Ezt viszont sokan nem fogadják el. A kamattilalom tehát nem monolit dogma, 1950 óta megtört jelenség. Megvitatása viszont továbbra is tilos, holott éppen erre lenne szükség.

A második nagyobb rész országok szerint tárgyalja a kérdéseket. Annette Jünemann Algéria példáját veszi elő. 1988 óta itt gyakorlatilag polgárháború folyik, 1992 óta 80–120

ezer halottal; az áldozatok zöme civil. Bendzselit elnök 1989-ben bevezette a többpárt-rendszert, valójában az 1990-es parlamenti választásokon a győztes a FIS (az Iszlám Üdvözülés Frontja) a helyi választásokon, 1991-ben a parlamentiekben is nagy többségbe került, s ezen a helyzeten változtatott a katonai puccs. Az értelmiség az iszlám és a katonaság közé van beszorítva. Üldözik az értelmiségieket, az iszlámpártiak meg is ölik őket. 1995-ben Rómában az ellenzéki irányzatok összefogtak, 1996-ban alkotmányos reformot valósítottak meg, a hatalmi ágak megosztását viszont megszüntették. Az állami rend alapja az iszlám. Az 1997-es választások ellenére továbbra is dúl a polgárháború. Európa viszont hallgat arról, hogy az országban nincs demokrácia, az Európai Unió szeretne itt befolyáshoz jutni. Algéria továbbra is megtartotta sajátos kapcsolatát Franciaországgal. A Barcelonában megtartott kongresszuson a különféle irányzatok megegyeztek abban, hogy partneri összefogás kell a terrorizmus, a kábítószeres elterjedése és a szervezett bűnözés ellen. Viszont a demokratizálás és a stabilizáció itt is, mint minden autoritárius államban kölcsönösen kizárja egymást. 1998-ban az Európai Unió megpróbált beavatkozni, az EU három, egymást váltó elnöki küldöttsége jelent meg Algériában, akiket parlamenti küldöttségek is követtek, de egyik beavatkozás sem ért el lényeges eredményt.

Andreas Rieck A Nyugat-barátból Khomeini alatt ősi ellenségévé vált Irán helyzetéről számol be. A korábbi európai gyámkodás, az angol–orosz tényleges uralom, majd a sah kormánya utáni logikus ellenhatásként jelentkezett az Európa-ellenesség. Khomeini kezdeti bizonytalankodás után nyíltan konfrontálódott Európával. Az 1979-es iszlám alkotmány is egyértelműen Amerika ellen fordult, mert az USA Izraelt támogatta. Az Irakkal folytatott nyolcéves háború félmillió halottat követelt. Libanonban megalapították a Hezbollah terrorista szervezetet. Rafszandzsani elnöksége 1989 és 1997 közt még nem jelentette a forradalom lezárását. Oroszország sokáig fegyvert szállított Iránnak. Khatemi 1997-es elnökké választása nyitást jelentett, de nem a nyugat utánzását. A nyugati közvélemény az irániakban továbbra is csak fanatikusokat lát. Az EU által kezdeményezett dialógust az amerikaiak bírálják.

Sonja Hegasy Egyiptom, Marokkó és általában az arab világ alakulását vizsgálja az 1989/91-es változások óta. Marokkóban lassú liberalizálódás indult, a nyugat itt a civil jogok megvalósítását kéri számon. Egyiptomban már a civil társadalom kezdeteiről lehet beszélni. 1997-ben egyiptomi küldöttség is részt vett a Koppenhágában tartott arab–izraeli találkozón, de ezt az országon belül hevesen ellenezték. Lassan kezd kiépülni valamiféle bizalom a kormány és a civil szervezetek közt. Ebben „jobb” családokból való fiatal aktivisták is közreműködnek. Erhard Franz az iszlám és a szekularizmus törökországi viszonyát vázolja fel. Kemal a török nemzeti ideált vetette be az iszlám ellen. De 1938-ban bekövetkezett halála után visszatért a politika a vallás kötelékébe, az utóbbit a kultúrával azonosították. Az 1982-es alkotmány nem vallási alapra helyezkedett, de a politikusok a gyakorlatban mégis felhasználják az iszlámot. 1996-ban Erbakan személyében (a Jólét Pártja) ismét muszlim párt került a hatalomba, ő az első muszlim miniszterelnök, Cillerrel lépett koalícióra. A nyugat-ellenes álláspontok radikalizmusát mérsékelte. De 1998-ban Erbakant kizárták a parlamentből. A síiták valójában világi kormányt akartak. 1990-ben a zűrzavaros politikai helyzetben a katonaság vette át a hatalmat. A (még 1936-ban létrehozott) Biztonsági Tanács 1997-ben követelte, hogy a kormány lépjen fel az iszlám radikálisok ellen. A harc ma is folyik. A külpolitika az egyéb iszlám országok felé orientálódik, de ez nem vallási kérdés.

2,4 millió török állampolgár él Nyugaton, ebből 1,9 millió Németországban. Körükben erős az iszlám hatás. Catherine Samary a boszniai helyzetet próbálja meg világossá tenni. 1968-ban a titói rendszer elismerte az itteni muszlimokat külön nemzetnek. 1918 után a jugoszláviai muzulmánok Jugoszlávia egysége mellett foglaltak állást, mert a horvát uszta-

sa-államban üldözték őket. Az 1974-es alkotmány óta három nemzet él Boszniában, a szerb, a horvát és a muzulmán. 1991 óta általánossá vált a bomlás, minden oldalon a nacionalisták kerültek az előtérbe. Létrejött egy szerb–horvát osztozkodás lehetősége. A daytoni egyezményrel a boszniai muszlim vezér, Izetbegović voltaképpen veszített. Az itteni muzulmánok nem igénylik a többi muzulmán támogatását, a nyugatban viszont csalódtak.

Alexander Flores a hatnapos háború óta eltelt időszakban elemzi Izrael és a muszlimok viszonyát. Izraelnek mindenképpen szüksége van a nyugati védelemre. Az 1973-as háborúban az arabok kerültek előnyös helyzetbe. 1988-ban titkos tárgyalások eredményeként a Palesztin Nemzeti Tanács elismerte Izrael létét, 1993-ban megegyeztek egyes lényeges pontokban. Utána részmegállapodások következtek, öt éven belül kellett volna teljes megegyezésre jutni, ez azonban folytonosan halasztódott. 1996-ban létrejött egy választott palesztin tanács. A Hamasz ellenzékbe vonult. Az 1993-as oslói egyezmény kevésbé lett fordulópont, mint várták. 1989/90 óta Izrael ismét főlénybe került. Az oslói megállapodás nem lehet minta.

Henner Fürtig Irak helyzetét tárgyalja mint egyfajta Gölemet, amit az 1916-os Sykes–Picot-féle egyezményrel a Nyugat hozott létre. 1958-ban nyerte el önállóságát, a lakosság 55%-a síita, csak 45% szunnita, de ezen belül csak 20% az arab, a többi kurd. Az 1968-as puccs révén a Baath-párt került uralomra. 1979 óta Szaddám kezében van a hatalom. Az 1980–1988 közti háború Iránnal 200 ezer halottat követelt. 1990-ben Irak elfoglalta Kuvaitot, 1991 márciusában, a nyugati közbelépés kapcsán síita és kurd felkelés tört ki. A síiták a konfliktusban nem álltak Irán oldalára. Valamiféle liberális és világi alkotmány lenne a megoldás.

Rainer Freitag-Wirringhaus a muszlim ateizmus kérdését vizsgálja. A közép-ázsiai és kaukázusi iszlám országok az 1989/1991-es változásig egyfajta szürke zónát alkottak, csak ezután irányult rájuk a figyelem. Az itteniek a szovjet rendszer mellett álltak, féltek a fundamentalizmus terjedésétől. Az orosz befolyás továbbra is erőteljes, hiszen mind-egyik állam tisztikara érdemben oroszokból áll. A tradicionalizmus, a modernizmus és a szekularizáció sajátos identitást adott az itteni lakosoknak. A térség nem egységes. Az 1970-es évektől bontakozott ki itt az iszlám reneszánsz. Ma még a nyugati orientáció az uralkodó. A pántürkizmus valamiféle nemzeti büszkeséget is megalapoz. A nyugati orientációt mutatja a cirill írásmód lecserélése a latinnal. Oroszország továbbra is a fő partner. A közép-ázsiai olaj iránt nyugati érdeklődés is mutatkozik. A terület konszolidációját csak a FÁK, vagyis Oroszország tudja biztosítani. Ezt a területet a Nyugat orosz–kínai–iszlám érdekeltsgű régióknak látja. Általában elnöki köztársaságok az itteni államok, ez alól csak Grúzia és Örményország a kivétel. Munir D. Ahmed Pakisztán „iszlám” atombombáját emlegeti, valóban az első muszlim állam, amelynek 1998 óta atombombája van (Indiának már 1974 óta). A saját erőből végrehajtott atomfegyverkezést az Indiától való félelemmel indokolják. De nem más iszlám állam kérésére készült, és nem is vallási fanatikuskok kezébe került az atombomba.

A kötet minden egyes tanulmányát elég részletes bibliográfia egészíti ki. A szokásos angolszász rendszerű mutató, érdemben tárgymutató mindössze négy oldalt tesz ki.

Az általános kérdéseket tárgyaló tanulmányok többnyire tanulságosak, és bizonyos értelemben maradandónak tekinthetők. Az egyes államok problémáit elemzők viszont világosan mutatják a befejezetlen folyamatokat tárgyaló jelenkortörténet hiányosságát. Elég csak az Irakkal foglalkozó fejezetre utalni.

(The Islamic World and the West. An Introduction to Political Cultures and International Relations. Ed. by Kai Hafez. Leiden–Boston–Köln, 2000, Brill. XVI. 246 p. Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, Vol. 71.)

Észak-Írország az 1994-es tűzszünet után

A könyv két szerzője, Mike Morrissey és Marie Smyth már kiadott egy kötetet az 1990-es évek elejéig történt eseményekről, az itteni áldatlan harcokról. Az 1994. április 11-én, nagypénteken kötött tűzszüneti egyezmény viszont egyáltalában nem vetett véget az ellenségkedésnek. (A dátum miatt szerepel a könyv címében a nagypéntek.)

1994 után bizonyos mértékig mégis új helyzet állt elő, ezért látta úgy a szerzőpáros, hogy érdemes az utóbbi évek fejleményeit áttekinteni. Az angol kormány maga kezdeményezett kutatásokat az áldozatok és a veszteségek felmérésére. Persze az észak-ír kérdésben igen nehéz pártatlannak lenni. A másfélmilliós lakosságból 3500 a harcokban elesettek száma, ez ezer főre számítva 2,25, ami nemzetközi összehasonlításban nem kirívó adat. A sérültek száma – hivatalos közlés szerint – 40 ezer körüli, de valószínűleg ennél több ember sebesült meg. Az angol kormány Sir Kenneth Bloomfieldet bízta meg a veszteségek felderítésével, aki munkájáról jelentést is készített. Bizonyosra vehető, hogy a lakosságból mindenkit ért valamilyen anyagi vagy lelki károsodás. Szokták mondani, hogy a szenvedés javítja az erkölcsöket, de ezt a tételt a két szerző hitelt érdemlően cáfolja. A teljes megbékélést inkább a kivülállók sürgetik, formája még bizonytalan.

Az általános áttekintést nyújtó I. rész után a II. rész az áldozatok számát próbálja megállapítani. Ez nem könnyű feladat, mert továbbél az alacsonyabb szintű erőszak valamilyen formája. Az egyezmény végrehajtása nehezen halad, mert például a fegyverek leadására vonatkozó előírást az IRA emberei nem tartották be, ezek után a másik fél sem szorgoskodott ebben. A békefolyamatot mindkét részről az elitek szorgalmazzák. Viszont az egyezmény értelmében szabadon engedett fegyveres alakulatok emberei folytatják a harcot. Végeredményben már több mint 30 éve állandósult a harc. Nem a protestánsok voltak az első áldozatok, mert a közel 600 elesett katona zöme nem észak-írországi volt. Itt a szerzők 3700-ra teszik a halottak számát, ennek egy százalékáért felelős a rendőrség, a rendfenntartó szervek. Az írek több katolikust öltek meg (holott maguk is katolikusok), mint amennyi a rendőrség fegyvereitől elesettek száma.

A szerzők fontosnak tartják a cselekmények helyszínének a vizsgálatát, mert az emberek általában a helyi eseményeket tartják számon. Három helyszínt választottak ki, mindegyiknél rövid történeti és demográfiai áttekintést is adnak. Az első példa maga a főváros, Belfast, ahol 1971 és 1991 közt a lakosság lélekszáma egyharmaddal csökkent. Az áldozatok közül 16% a 65 éven felüli, ez igen magas arány. A város felekezeti megoszlására is hoznak a szerzők adatokat, a nyugati terület inkább katolikus, a keleti inkább protestáns. Az öldöklések 40%-a itt következett be, holott a főváros népessége az egész lakosságnak csak 20%-át teszi ki. A halottak több mint fele az első hét évben esett el. Az északi és a nyugati városrészekben volt a legtöbb halott, erről részletes statisztikát közölnek a 30. lapon. Keleten jóval valószínűbb volt a katolikusok halála, mint a többi városrészben. A halottak nagy többsége polgári személy volt. A másik bemutatott helyszín, a katolikusok által Derrynek, a protestánsok által London-derrynek nevezett város, amelynek lakosai főleg katolikusok. Itt indultak meg az első tárgyalások a tűzszünet érdekében. A halottak száma itt 252 fő, akik zömmel az első években estek el, főleg katonák és rendőrök. Az emberölések kétharmadát az írek követték el. A harmadik helyszín Dungannon, itt volt 1968-ban az első polgárjogi felvonulás. Itt az áldozatok fele-fele arányban oszla-

nak meg a katolikusok és az észak-írek között. A helyi vélemény szerint az írek okozták a legtöbb halált. A bűnösség bélyegét nemcsak a felekezeti hovatartozástól, hanem a lakóhelytől függően is osztják.

A szerzők külön fejezetben foglalkoznak a felekezeti indíttatású gyilkosságokkal. Ez a legtöbb és leggyakoribb eset. A könyv megírásának évében a katolikusok többségben vannak ott, ahol korábban kisebbségben voltak. Mindkét oldalon akadt több egymás ellen is harcoló paramilitarista alakulat. Egyébként itt a civil áldozatok száma kétezer, a katonaságé ezer és hétszáz a paramilitarista alakulatoké. Az áldozatok többsége férfi és katolikus az egész tartományban. A legtöbb halált az agyonlövés okozta. Az áldozatok többsége 20–39 éves, a többségük 1972–1979 közt esett el. Az esetek 70%-ában a lojalisták (vagyis a protestánsok) az okozók, fundamentalizmusuk miatt, mert ostromlottaknak érzik magukat, az ószövetségi analógia alapján a választott népnek tekintik magukat. A protestánsok hajlanak inkább a felekezeti jellegű gyilkosságra. A két fél persze kölcsönösen démonizálja egymást. Nem az identitás, hanem a viselkedés a gyilkosság oka.

A további fejezet a fiatalok arányát kutatja az áldozatok közt. A 19–20 évesek a legnagyobb számot képviselik az áldozatok közt. Az áldozatok több mint a fele 23 éven aluli. A 25 év alattiak 48%-a katolikus, a 18 alattiak esetében ez az arány majdnem 74%. A fiatalok közt is férfi a halottak zöme. Ez vezet oda, hogy egyre többen csatlakoznak az illegális fegyveres alakulatokhoz. 18 évesnél fiatalabbak is voltak számosan, 1972-ben a legtöbben (18 fő, egy részük gyerek). De őket is bevonták a hadseregbe: elsősorban kődobálással, lincseléssel vették ki részüket a harcokból. Hogy a motivációban mennyi az egyéni veszteségek és traumák szerepe, mutatja egy 15 éves leány példája, akinek 11 éves korában agyonlőtték a vele gyalogló nénijét – a holttest a kisgyerekekre esett. A nagy zűrzavarban meg is fedkeztek róla, de egy év múlva egy fegyveres megjelent a lakásban és agyonlőtte nagybátyját. A lány anyjával és kisebb testvéreivel együtt a konyhából látta a jelenetet. Két évvel később a fivérét lőtték agyon. A részvétel persze sok esetben az anyagi körülményektől is függ, a szegényebbek gyakrabban kapcsolódnak be a harcokba. Az átélt borzalmak hatására a fiatalok közül sokan abbahagyják az iskolai tanulást. Korán hozzászoknak az erőszakhoz.

A III. rész a felmérések eredményeit összegzi. A szétküldött kérdőívekre 1346 fő adott választ, ők összesen 4513 fő adatairól számoltak be, olykor mélyinterjúk formájában. A válaszolók kétharmada 25–59 közötti korú, vallását tekintve katolikus. Majdnem 90%-ának még a rokonságában sincs felsőfokú végzettségű személy. A szerzők itt részletes táblázatokat közölnek azokról, akik személyesen szenvedtek el erőszakot. Arról is készült kimutatás, kitől kaptak segítséget: több esetben a családtól. A szegregált területeken, ahol tehát csak az egyik vagy a másik felekezet lakói vannak túlsúlyban, ott több az erőszak. Nemek szerint alig van különbség a két felekezet közt, a katolikusok a „legérintettebb” kategóriában vannak többségben, a protestánsok a „kevésbé érintett” kategóriában.

Külön fejezet tárgyalja a sokszerű tapasztalat és a szélsőséges hatás fogalmait. A tapasztalat és a hatás foka nem egyenesen arányos egymással. A 121–124. lapon sorolják fel hosszan a kérdéseket, amelyeket ezekre vonatkozólag feltettek. A katolikusokra intenzívebben hatottak az események. Azok közt, akiknek életében az események nyomán teljes változás következett be, azok 90%-ának volt különleges tapasztalata az erőszakról. A 135. lapon grafikusán ábrázolják az élmény hatását. Az interjúalanyok eleinte nem becsülték a komoly tapasztalatokat. A 146. lapon megint grafikus ábra található a különböző tényezők egymás közti viszonyáról és hatásáról.

A fiatalok tapasztalatait külön fejezet összegzi. 1999-ben ezer 14–17 év közötti fiatal kérdeztek meg kérdőíves formában, olyanokat tehát, akiknek még nincs szavazati joguk.

Az iskolák is általában szegregáltak, ami fontos szempont az értékelés során. A leginkább érintett fiatalok azok, akiknek a szülei fogságba estek. Ebben a korcsoportban részben megértést lehet tapasztalni a másik fél irányában, de másrészt igen erős haragot is. A 160–166. lapon található táblázatokat a sérelmek különböző fajtáiról. A megkérdezettek 32,1%-a látta egyszer, amikor valakit megöltek vagy erőszakot követtek el valakin, az ennél több közvetlen tapasztalat ritkán fordult elő. A sérelemért a felelőst többnyire a másik félben találják meg. A megkérdezettek 42,3%-a úgy látja, hogy mindennapjaikat érintette a háború, 4,2% szerint tönkretette őket, 5% szerint megváltoztatta az életüket.

A IV. rövid rész a következtetéseket vonja le: sokan úgy vélik, az igazság az ilyen ügyekben nehezen ragadható meg. Egy biztos: a legtöbbet a legszegényebbek szenvedték. Sokan szívesen felejténeék, de képtelenek erre. Egyetértés van abban a tekintetben, hogy olyan emlékképekre lenne szükség, amelyek elriasztanak a további erőszaktól.

A függelékben található a veszteségek felméréséről szóló módszertani beszámoló, a kérdőívek bemutatása és teljes szövege. A kötetet rövid bibliográfia és tárgyszómutató zárja.

A szerzők feltételezték, hogy az olvasó ismeri már a témáról írt korábbi kötetüket, és tájékozott az egész észak-ír kérdéskörben. Ebben az esetben olyan szociológiai jellegű feldolgozással van dolgunk, amelyben akár két tizedesnyi pontossággal számszerűen meghatározunk olyan értékeket vagy vannak le kvantitatív módszerekkel következtetést, amelyeket nagy valószínűséggel eleve el lehet találni az alapadatok ismeretében.

(Mike Morrissey – Marie Smyth: Northern Ireland After the Good Friday Agreement. Victims, Grievance and Blame. London – Sterling, Virginia, 2002, Pluto Press, XIII, 247 p.)

Lukácsné Bajzek Mária

Délszláv urbáriumok

Az utóbbi évtizedben a magyarországi szlavisztikai kutatásokban előtérbe került a XVIII. század második felének korszaka. Elegendő emlékeztetni Nyomárkay Istvánnak az *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál* (Lucidus, Budapest, 2002.) című művére, amelyben a jeles szlavista azt vizsgálja, hogy a XVIII. század nyolcvanas éveitől elterjedt bécsi kiadású *Anleitung zur deutschen Sprachlehre* német grammatika miként hatott a magyar, a horvát, a szlovák és a szlovén nyelvtanokra.

Az úrbérrendezés szlovák és ruszin kéziratok és nyomtatott forrásait korábban bemutató Udvari István ezúttal a tereziánus reguláció magyarországi délszláv nyomtatott dokumentumait tárja a tudományos közvélemény elé. Köztudott, hogy az úrbérrendezést az 1765–1766-os parasztozsgalmak siettetették, de része volt ebben a bécsi udvar által megkezdett reformokhoz szükséges adóalapnak, vagyis a jobbágyok védelmének is. A szerző a bevezetőben idézi Mária Teréziának azt az 1766. április 26-án, majd június 14-én kelt patensét, amelyben megint az elégedetlenkedő jobbágyokat: „... ezen királyi kemény patens parantsolatunkat adjuk saját nyelvetekre is, hogy tudni illik senki magát ennek utána tudatlanságával ne mentesse...” Az Udvari István által egy kaj-horvát és három što-horvát változatban fellelt patens idézett mondata a nyelvi valóság, a nyelvi különbségek realista tudomásul vételének korai szép példája.

A szerző tizenegy nyomtatott urbáriumot tárt fel, s ezeket rövid kommentárokkal és szószedetekkel fakszimilékben is közli. Miután az urbárium két változatban készült, az egyik a kilencedet természetben, a másik pedig a kilencedet pénzen megváltó falvak számára, így ezekből a délszláv nyelvű urbáriumokból is két-két változat létezik. Nyelvi besorolásukat Udvari ekképp adja: két szlovén/horvát nyelvű, négy kaj-horvát nyelvű, kettő Raguza környéki, illetve tenger melléki ije-ző, je-ző što-horvát nyelvű, kettő szlavóniai i-ző što-horvát kultúrnyelven írott, egy latin betűs horvát/szerb nyelvű. Ez a tizenegy urbárium lehetővé teszi, hogy általa vizsgálhatóvá váljon „öt XVIII. századi délszláv kultúrnyelv (Rába-menti szlovén, kaj-horvát, két što-horvát és latin betűs szerb) helyesírási, nyelvi hagyományá”. A szerző nem vállalkozik az úrbéri nyomtatványok nyelvezetének és helyesírásának elemzésére, és nem is érinti a nyelvi besorolásukkal kapcsolatos problémákat sem. Meglehetősen elnagyoltnak és pontatlannak tűnik az olyan nyelvi meghatározás, hogy szlovén/horvát és horvát/szerb. A Rába-menti szlovén kultúrnyelv helyett inkább muravidéki vagy tótsági kultúrnyelvről kellett volna beszélni, hiszen a XVIII. században a terület megnevezése Tótság (szlovénul Slovenska okroglina) volt. A szerző által tárgyalt korszakban a horvát, a szerb és a szlovén nyelv és ezek nyelvjárásai már világosan elkülönültek egymástól, így pontosan tudható, hogy abban a korban egy adott szöveg melyik nyelven vagy nyelvi változatban készült.

Udvari István kitűnő korrójzot ad arról, hogy Mária Terézia és fia, II. József felvilágosult abszolutista uralkodása idején miként értékeldnek fel a Magyar Királyságban élő népek nyelvei, s a modernizáció révén miként válik lehetővé a nemzeti nyelvű műveltség megalapozása. Az ekkor keletkezett úrbéri nyomtatott dokumentumok pontos betekintést adnak a kor társadalom- és gazdaságtörténetébe is, de igen értékes forrásanyagot jelentenek a jövőben a történelmi nyelvészet, a névtan és a helyesírás-történet, valamint a nemzetiségi kérdés kutatói számára is.

Jelen forráskiadás jóvoltából a magyarországi szlavisztika ismét olyan nyelvi anyaggal gazdagodott, amelynek mélyreható nyelvi-nyelvészeti elemzésével a jövőben még árnyaltabb képet kapunk a kárpát-medencei népek közös múltjának egy roppant fontos és mozgalmas korszakáról.

*(Udvari István: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén I.
Nyomtatványok. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 2.
Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2003. 326 o.)*

Cholnoky Győző

Állam és nemzet dichotómiája ma

Gecse Géza született riporter, aki szerény is, mert pusztán szerencsésének tulajdonítja annak az óriási forrásértékű anyagnak a létrejöttét, amelynek nyomtatott változatát veheti most kézbe az olvasó.

A szerénység annyiban indokolt, hogy a pálya kibontakozása, a Határok Nélkül rádióműsor megalapítása természetesen a rendszerváltozás időszakára esik, mikor is fordulat következett be a nemzetpolitikában is, és egyáltalán nyilvánosan szólni lehetett például a címben jelzett kettősségről (a kötetben közölt első riport 1991-es, az utolsó 2002-es keltezésű), annyiban viszont túlzó ez a visszafogottság, hogy Gecse kérdései – a közéleti széljárástól függetlenül – fontosak és pontosak, beszélgetőpartnerei kiválasztása pedig a műfajban szokatlan elmélyültségről és tájékozottságról tanúskodik.

Nézzük először a kérdéseket. A kötet címadása tudatos utalás Szekfű művére – annak alapeszméje miatt. Szekfű Gyula *Állam és nemzet* című gyűjteményes kötetének *Népiség, nemzet, állam* című tanulmányában – a nemzetiszocialista eszmék magyarországi behatolására reflektálva – 1934-ben a következőket vetette papírra: „Mit jelentene, ha elterjedne közöttünk is az a felfogás, hogy az államot is, nemcsak a nemzetet, egyazon származású és gondolkodású, népiségű, nemzettagok determinálják, s ehhez képest szörnyszülöttnek minősíthető az az állam, melyben különböző eredetű és jellegű népek ... együtt élnek?” Természetesen a Szent István-i állameszme érvényességéről, az állam- és nemzetfogalom szigorú szétválasztásáról van szó, ami Gecse Géza riportkötetének kormányzó elvévé emelkedik. És ezt töretlen következetességgel valósítja meg, akár közvetlenül Trianonról, akár aktuális nemzetpolitikai témákról, az alaptörvényekről, státustörvényről etc., akár kiemelkedő történelmi évfordulókról, az 1848-as és az 1956-os forradalmakról beszélget is riportalányaival. Ami pedig a beszélgetőpartnerek kiválasztását illeti, a népes mezőnyt áttekintve kitűnik, Gecse Géza e téren is a nehezebb utat választotta: nem elsősorban a legismertebb politikai közszereplők megszólaltatására törekedett (bár szép számban akadnak ilyenek a nyilatkozók között), hanem arra, hogy fontos kérdéseire lehetőleg mindig a legautentikusabb személytől, adott esetben egy minisztériumi beosztott tisztviselőtől, egy alapítványi titkártól, vagy akár egy honlapszerkesztőtől kapjon választ. Ismétlem, mindezt a magyar nemzetfogalom és államiság összefüggéseinek fogalmi keretébe ágyazottan teszi.

Végezetül álljon itt ismét a kötet jellemzésére Szekfű – immáron nem szó szerint átvett – gondolatmenete idézett művéből: A történelmi Magyarországnak tehát át kell alakulnia népi Magyarországgá úgy, hogy ez a változás ne jelentsen hanyatlást, a kultúrának, a történelmi formáknak és igényeknek a feladását. Más a helyzet az államfogalommal: nem mondhatunk le eredendő államkoncepciókról: az államhatáron belül minden egyes – kicsi és nagy – nép szabad legyen, egyik a másikat el ne nyomja.

(Gecse Géza: *Állam és nemzet a rendszerváltozás után*. Budapest, 2002. 407 p. Kairosz Kiadó.)